

NOTITIES VAN EEN „MARGINAL MAN“

door H. TER HEIDE

n.a.v. S.J. Groenman: *Ons deel in de ruimte*, Assen, Van Gorcum 1959

I. Het Boek

Professor Groenman heeft, in de loop der jaren, verscheidene malen en bij verschillende gelegenheden artikelen en lezingen gewijd aan vraagstukken in het grensgebied van sociologie, sociale opbouw en planologie. Een aantal van deze beschouwingen, aangevuld met enkele nieuwe hoofdstukken, zijn in los verband samengevat in zijn jongste boek. Dit boek berust dus niet op een centrale probleemstelling of op een ander unificerend element, maar er zit toch wel een zekere lijn in. Het is de moeite waard om enkele (min of meer willekeurig gekozen) punten op deze lijn eens wat nader te bekijken en te overpeinzen.

II. Grensgebied der grensgebieden

Het eerste van deze punten komt al aan de orde in de reeds aangehaalde ondertitel: „Beschouwingen over vraagstukken in het grensgebied van sociologie, sociale opbouw en planologie”. Planologie — de sociale opbouw, whatever that may be, valt verder enigszins onder tafel — planologie wordt door Groenman gedefinieerd als „het onmiddellijk voorstadium van beleidsbeslissingen die inhouden het geven van bestemmingen aan de ruimte”. Dit is wat men zou kunnen noemen de enge omschrijving van planologie; er is ook een ruime definitie mogelijk, bijvoorbeeld: „het geheel van activiteiten, welke zijn gericht op een verantwoorde bestemming van gronden en op de vormgeving van het ruimtelijk kader” ¹⁾. In beide gevallen kan men zich afvragen of de term „planologie” de meest gelukkige is. De werkgroep onderzoeksmethodiek, die zojuist aan het woord was, gebruikt deze term dan ook niet; de geciteerde definitie is die van „ruimtelijke ordening”, terwijl wat Groenman met planologie aanduidt door de werkgroep „planning” wordt genoemd.

De planning, om dit woord dan maar aan te houden, vormt een fase tussen onderzoek en beleid, een soort transitozone waarin de van de sociale en technische wetenschappen verkregen bouwstoffen met behulp van (o.a.) esthetisch inzicht tot een synthese worden gebracht, die in bestuursmaatregelen kan worden neergelegd. Het is dus eigenlijk zelf een grensgebied, en zo zou men

¹⁾ *Het planologisch onderzoek in Nederland*. Rapport van de Werkgroep Onderzoeksmethodiek van de Vereniging van Sociaal-Wetenschappelijke Onderzoekers, 1959 (gestencild) p. 7.

kunnen zeggen dat Groenmans verkenningstochten op een „grensgebied der grensgebieden” gericht waren. Het bovenstaande geeft overigens al aan hoe vloeiend de grenslijnen in dit gebied zijn.

III. De socioloog als smokkelaar

Groenman kondigt reeds in zijn voorwoord aan dat in zijn beschouwingen „de vloeiende lijn tussen onderzoek en oordeelvelling zonder aarzelen wordt overschreden”.

Een wijs besluit, niet alleen omdat men een grensgebied natuurlijk moeilijk kan beschrijven zonder aan weerszijden van de grens een kijkje te nemen, maar ook omdat in de praktijk de vloeiende grenslijnen eveneens geregeld overschreden worden. Zo treedt de planologische onderzoeker vaak genoeg als smokkelaar op, en komt als resultaat van zijn onderzoek met regelrechte beleidsconclusies aandragen. De bekende theorie is dat hij zich er toe moet beperken, de consequenties van de verschillende alternatieve beleidsmogelijkheden aan te geven. De moeilijkheid met deze theorie is dat in de praktijk het aantal alternatieven meestal veel te groot is om ze allemaal te analyseren, terwijl men anderzijds van het beleid niet steeds kan verwachten dat het aangeeft tot welke mogelijkheden de keuze beperkt kan worden. In sommige gevallen, als het gaat om kwantificeerbare grootheden, kunnen alternatieve consequenties aangegeven worden, niet van alle, maar althans van de uiterste mogelijkheden. Maar dit is niet altijd doenlijk.

Om als voorbeeld een onderwerp te noemen waaraan door Groenman een interessant hoofdstuk wordt gewijd: de onderzoeker die opdracht krijgt zich te verdiepen in de leefbaarheid van het platteland, de problematiek van de ruimtelijke schaalvergroting, en de planologische maatregelen die in dit verband gewenst zijn, zal, reeds bij het zoeken van uitgangspunten voor zijn onderzoek, nauwelijks kunnen ontkomen aan bepaalde oordeelvellingen over de leefbaarheid („een betrekkelijk begrip”), over de grootte en afstanden van dorpen enz.

Persoonlijk kan schrijver dezes niet inzien dat tegen deze grensoverschrijdingen grote bezwaren zouden bestaan, mits de onderzoeker trouw blijft aan de resultaten van het onderzoek enerzijds en aan de algemene beleidslijn van de instantie waarvoor hij werkt anderzijds (voorzover de laatste met de eersten overeenstemt), en mits hij zijn oordeelvellingen expliciet maakt zodat ze herkenbaar zijn. Het is gevaarlijker als de onderzoeker zo van het „kwaad” van grensoverschrijdingen overtuigd is dat hij ze bij zichzelf niet meer herkent.

IV. De macht der prognoses

Overigens lijkt het er soms op of de onderzoeker zonder zijn eigen terrein te verlaten al een belangrijke macht kan uitoefenen.

Eén van de belangrijkste werkzaamheden van een planologisch onderzoeker is het opstellen van prognoses. Toevallig heeft Groenman hieraan nog in een recent artikel veel aandacht besteed ²⁾. Nu is het merkwaardige van prognoses dat zij kunnen uitkomen — niet alleen dankzij, of ondanks, de nauwkeurigheid waarmee ze zijn opgesteld — maar ook om geen andere reden dan *dat* ze zijn opgesteld. Dit is het welbekende fenomeen van de zich zelf vervullende profetie; het komt in hoofdstuk IV van „Ons deel in de ruimte” aan de orde en Groenman geeft er enkele aardige voorbeelden van.

Het kan de onderzoeker op het idee brengen te trachten de maatschappelijke ontwikkeling te beïnvloeden, eenvoudig door met zijn prognoses te manipuleren!

Naast de „self-fulfilling” bestaat bovendien ook nog de „self-denying prophecy”. Deze is voor de onderzoeker iets minder aantrekkelijk, want zijn superieuren — die wellicht Groenmans bovengenoemde artikel niet hebben gelezen en dus niet bekend zijn met het adagium dat een prognose pas goed is als hij *niet* uitkomt — zouden hem het niet-uitkomen van de prognose wel eens kunnen verwijten. Dit kan echter worden vermeden door de prognosedatum ver genoeg in de toekomst te stellen: desnoods maakt men een „tijdloze prognose”!

Het is, inmiddels, inderdaad bepaald niet ondenkbaar dat een specifieke minimum- c.q. maximumprognose dusdanige tegenkrachten oproept, dat daardoor de werkelijke ontwikkeling van de geprognosticeerde gaat afwijken. De bevolkingsprognose van het rapport *Westen des Lands*, die, voor het *Westen*, een uitgesproken maximumprognose was, zou hiervan, althans wat de migratie betreft, misschien een voorbeeld kunnen zijn ³⁾.

V. De profetie die faalde

Het is voor de gemoedsrust en de nederigheid des onderzoekers maar goed dat, onmiddellijk volgend op het hoofdstuk waarin de zichzelf vervullende profetie ter sprake komt, Groenman een beschouwing wijdt aan de stadswijk. Hier blijkt dat de „macht der prognoses” toch niet zo groot is als men mis-

²⁾ „Een evaluatie van de planmatigheid in de Noordoostpolder”, *Mens en Maatschappij* jrg. 35 (mei/juni 1960) p. 185.

³⁾ C.f.: P. de Jong, „De bevolkingsontwikkeling in het Westen des Lands sedert 1950”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* jrg. 51 (november 1960).

schien een ogenblik kon denken. Immers, als er één voorbeeld is van een geval waarin het mechanisme van de zichzelf vervullende profetie bepaald niet werkte, dan betreft dat wel de wijkgedachte. Ondanks het enthousiasme waarmee deze is gepredikt heeft zij het nauwelijks tot verwezenlijking kunnen brengen. De oorzaak hiervan is voor de sociologie niet verborgen gebleven. De wijkgedachte was niet in overeenstemming met de autonome sociaal-structurele ontwikkelingen die zich in de stad voordoen: zij ging met name voorbij aan het feit dat het sociale leven in de stad zich meer in functionele verbanden ontplooit, dan in geografische kaders van grotere omvang dan de onmiddellijke buurtomgeving.

De moraal van deze historie is duidelijk. Planning is slechts mogelijk door aan te sluiten bij de spontane ontwikkelings-tendenties die in structuur en cultuur van de samenleving zijn te onderkennen. Dit is uiteraard geen nieuw beginsel; we kennen het uit Mannheims *Man and Society*. Voorwaarde voor een dergelijk beleid is dat, door sociaal-wetenschappelijk onderzoek, zoveel mogelijk kennis is en wordt vergaard over zowel de statische als de dynamische aspecten van structuur en cultuur.

VI. Moderne sociologie

In de hoofdstukken VI en VII van het boek levert Groenman een bijdrage tot deze kennisvorming door beschouwingen te wijden aan de structurele aspecten van het moderne verkeer. Hij bekijkt „het verkeer als samenlevingsvorm”. Het is een onderwerp waarvan de belangrijkheid in omgekeerde verhouding staat tot de aandacht die sociologen en sociaal-psychologen er tot nu toe aan hebben besteed.

Bij verder onderzoek zal het wellicht wenselijk zijn niet alleen de structuur van het verkeer te bekijken, maar ook een ander begrip dat in de moderne sociologie een grote rol speelt erbij te halen; namelijk, het functiebegrip. De hypothese dat de gevaarlijkheid van het wegverkeer een latente functie bezit opent perspectieven voor de verklaring van het voortduren der verkeersonveiligheid. Die functie zou kunnen zijn: het scheppen van een situatie waarin de individu reële risico's kan nemen en, door deze gevaren te overwinnen, prestige kan verwerven. Het moderne verkeer zou dan, in dit opzicht, de meer democratische opvolger zijn van het Middeleeuwse riddertoernooi en het Renaissancistische duel.

VII. De ruimtelijke problemen van Nederland

In het voorgaande zijn, stuk voor stuk, de voornaamste basisbegrippen van de „Moderne Sociologie” geïntroduceerd: struc-

tuur, cultuur, functie. We zullen ze alle nodig hebben als we de ruimtelijke problemen van Nederland willen analyseren. Zoals bekend gaat het bij deze problemen vooral om de tegenstelling tussen het Westen en overig Nederland — al dan niet met de door Groenman zo verfoeide stippeltjes er tussen. Het gaat om de veelvoudige concentratie in het Westen, en het daaraan complementaire achterblijven van de werkgelegenheidsontwikkeling in het noorden en delen van Zeeland.

Welke de functies zijn van de Randstad Holland, de Delta-metropool, is duidelijk: haven-, handels- en daarbij aansluitende industriële functies op grond van de geografische ligging; culturele en economisch-verzorgende functies evenals iedere wereldstad; recreatieve en agrarische functies als gevolg van min of meer toevallige geografische omstandigheden. Over de vraag welke sociaal-structurele en ruimtelijk-structurele consequenties, niet alleen voor de Randstad maar voor Nederland als geheel, aan deze concentratie van functies moeten worden verbonden, zijn echter verschillende fracties (Prakkianen en anti-Prakkianen, zogezegd) ⁴⁾ het nog lang niet eens.

Groenman neemt aan deze discussie deel met een nogal felle aanval op het rapport *Westen des Lands* ⁵⁾. Zijn voornaamste stelling is dat niet valt in te zien waarom bepaalde „Delta-functies” wel over korte afstand (bv. naar Veenendaal of Lelystad) maar niet over lange afstand (bv. naar het noorden) kunnen worden gedecentraliseerd.

Deze stelling is niet sterk. Afstand is een relatief begrip, en het lijkt bepaald waarschijnlijk dat verschillen in afstand als, bijvoorbeeld, tussen Amsterdam en Lelystad enerzijds en tussen Amsterdam en Leeuwarden anderzijds, binnen Nederlandse of zelfs Europese verhoudingen voor bepaalde functies wel degelijk relevant zijn. Binnen onze „gelede” conurbaties is, ook wanneer zij zich verder uitbreiden door opnemng van middelgrote steden in de sfeer van de Randstad, mede dankzij de relatief hoge dichtheid een mate van intercommunicatie mogelijk, die maakt dat zij ten aanzien van vele activiteiten — arbeidsmarkt, sociaal-economische verzorging, culturele ontwikkeling, sociaal contact — min of meer als een eenheid kunnen optreden.

⁴⁾ Voor goed begrip van dit misschien wat subtiële grapje zie J. Luning Prak, *De Randstad Holland en haar belagers*, inleiding voor de jaarvergadering 1958 van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, *Maatschappijbelangen* (mei 1960) p. 262 en (juni 1960) p. 332. (Na afsluiting van deze beschouwing verscheen bovendien een brochure van Luning Prak, *De Randstad Holland en haar belagers*, Zaandijk en Amsterdam 1960).

⁵⁾ *De ontwikkeling van het Westen des Lands*, Rapport (van de) Werkcommissie Westen des Lands. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij (1958) 2 dln.

Inmiddels valt niet te ontkennen dat over deze structurele kwesties nog veel te weinig bekend is. Juist daarom moest de Werkcommissie Westen des Lands, die voor het westen een maximumraming wilde geven, rekening houden met de mogelijkheid dat, op grond van autonome ontwikkelingstendenties, afgeleiding van verdere groei slechts over korte afstand, d.w.z. binnen een „uitgelegde” en verdere gedeconcentreerde Randstad zou kunnen plaatsvinden. Dat decentralisatie van activiteiten naar andere landsdelen óók voor de Randstad van bijzonder groot belang is was in het rapport Westen des Lands niet aan de orde; in recentere beleidsstukken, zoals de jongste Troonrede, de *Nota inzake de Ruimtelijke Ordening in Nederland* en de *Zevende Industrialisatienota*, wordt hieraan wel terdege aandacht besteed.

VIII. De laatste grensmaal

De vorige paragraaf heeft ons, professor Groenman achtervolgend, ver in het politieke gebied gebracht. Tegelijk moesten we echter verschillende malen vaststellen dat de wetenschappelijke kennis van de maatschappijstructuur nog onvoldoende is voor een verantwoorde en doeltreffende planning, en deze constatering brengt ons weer naar de grens terug. We staan hier bij de laatste grensmaal die we op onze verkenningstocht te zien krijgen, de maal die de grens aangeeft tussen wat het beleid van het onderzoek vraagt en wat het onderzoek bij de huidige stand van de sociale wetenschap kan geven, de grens tussen het wenselijke en het mogelijke, het vierlandenpunt tussen het verleden, het heden, de toekomst en Utopia. De onderzoeker die bij een planologische instantie werkt vindt op deze maal een ongemakkelijk zitje. Hij ondervindt er alle moeilijkheden die de sociologische theorie aan een marginale positie toeschrijft, maar daar staat tegenover dat hij er een bijzonder interessant uitzicht heeft.

Groenmans *Ons deel in de ruimte* toont weer eens aan hoe interessant dit gebied is. Het is daarom de belangstelling van insiders zowel als van buitenstaanders ten volle waard.

Publicaties van Finse Auteurs

(Deze lijst is onvolledig door gebrek aan gegevens in Nederland).

E. Allardt, P. Jartti, F. Jyrkilä, Y. Littunen, "On the cumulative nature of leisure activities", *Acta Sociologica*, 3 (1958), 165—172.

E. Allardt, "Internal and external criteria of behavior regularities", *Acta sociologica*, 4 (1959), 29—41.

P. Koli, "Ideology patterns and ideology cleavage", *Transactions of the Westernmarck Society*, 4 (1958/1959).

P. Kuusi, *Alcohol sales experiment in rural Finland*, Stockholm, 1957.

Y. Littunen, "Deviance and passivity in radio listeners groups", *Acta sociologica*, 4 (1959), 17—32.

S. Sariola, *Drinking patterns in Finnish Lapland*, Helsinki, 1956.